अध्याय 15: माधवस्य प्रियम् अङ्गम्

विषय-सूची

15 प्रश्नावली · 58 प्रश्न

प्रश्नावली 1	वयम् अभ्यासं कुर्मः — चित्रं दृष्ट्वा अङ्गस्य नाम लिखन्तु	1 प्रश्न
प्रश्नावली 2	कोष्ठकात् समुचितं क्रियापदं चित्वा उदाहरणानुसारम् अङ्गस्य कार्यं लिखन्तु	5 प्रश्न
प्रश्नावली 3	कोष्ठकात् समुचितां संख्यां चित्वा रिक्तस्थानं पूरयन्तु	5 प्रश्न
प्रश्नावली 4	कोष्ठकात् समुचितं पदं चित्वा उदाहरणानुसारं शरीराङ्गस्य नाम लिखन्तु	5 प्रश्न
प्रश्नावली 5	पट्टिकातः शब्दान् चित्वा यथायोग्यं गणेषु लिखन्तु	1 प्रश्न
प्रश्नावली 6	कोष्ठकात् समुचितं पदं चिन्वा वाक्यानि रचयन्तु	5 प्रश्न
प्रश्नावली 7	पट्टिकातः समुचितं शरीराङ्गं चित्वा भगिनी कुत्र किं धरति इति सूचयन्तु	10 प्रश्न
प्रश्नावली 8	वाक्यं शुद्धम् अशुद्धं वा इति सूचयन्तु	5 प्रश्न
प्रश्नावली गतिविधि	गतिविधि-कार्यम् / परियोजनाकार्यम्	2 प्रश्न
प्रश्नावली अवबोधनम्-1	पठित-अवबोधनम् — गद्यांशं पठित्वा एकपदेन उत्तरत	4 प्रश्न
प्रश्नावली अवबोधनम्-2	पूर्णवाक्येन उत्तरत	1 प्रश्न
प्रश्नावली अवबोधनम्-3	निर्देशानुसारं उत्तरत	2 प्रश्न
प्रश्नावली अवबोधनम्-4	रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत	5 प्रश्न
प्रश्नावली अवबोधनम्-5	कोष्ठकात् समुचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत	6 प्रश्न
प्रश्नावली अवबोधनम्-6	पर्यायपदान् समुचितं मेलयत	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — वयम् अभ्यासं कुर्मः — चित्रं दृष्ट्वा अङ्गस्य नाम लिखन्तु

प्रश्न 1

चित्रं दृष्ट्वा अङ्गस्य नाम लिखन्तु ।

हल

चित्राणि दृष्ट्वा अङ्गानां नामानि —

(क) नेत्रम्
(ख) उदरम्
(ग) पादः / चरणः
(घ) हस्तः
(ङ) मुखम्

उत्तर: (क) नेत्रम् (ख) उदरम् (ग) पादः / चरणः (घ) हस्तः (ङ) मुखम्

प्रश्नावली 2 — कोष्ठकात् समुचितं क्रियापदं चित्वा उदाहरणानुसारम् अङ्गस्य कार्यं लिखन्तु

प्रश्न 1

यथा – नयनं – पश्यति । (क) मुखम् – ..... (चलति, हसति, वदति)

हल

मुखेन वचनं भवति, अतः मुखम् वदति ।

उत्तर: मुखम् – वदति

प्रश्न 2

(ख) पादः – ..... (लिखति, चलति, पश्यति)

हल

पादेन चलनं भवति, अतः पादः चलति ।

उत्तर: पादः – चलति

प्रश्न 3

(ग) कर्णः – ..... (हसति, वदति, शृणोति)

हल

कर्णेन श्रवणं भवति, अतः कर्णः शृणोति ।

उत्तर: कर्णः – शृणोति

प्रश्न 4

(घ) नासिका – ..... (आघ्राणं करोति, नृत्यति, धावति)

हल

नासिकया गन्धस्य ग्रहणम् (आघ्राणम्) भवति ।

उत्तर: नासिका – आघ्राणं करोति

प्रश्न 5

(ङ) जिह्वा – ..... (धावनं करोति, आस्वादनं करोति, पश्यति)

हल

जिह्वया रसस्य आस्वादनम् भवति ।

उत्तर: जिह्वा – आस्वादनं करोति

प्रश्नावली 3 — कोष्ठकात् समुचितां संख्यां चित्वा रिक्तस्थानं पूरयन्तु

प्रश्न 1

(क) मम ..... शिरः अस्ति । (एकम्, अनेकं, चत्वारि)

हल

शिरः एकमेव भवति ।

उत्तर: मम एकम् शिरः अस्ति ।

प्रश्न 2

(ख) मम ..... पादौ स्तः । (त्रयः, द्वौ, पञ्च)

हल

पादौ द्वौ भवतः, अतः द्विवचनरूपम् 'द्वौ' ।

उत्तर: मम द्वौ पादौ स्तः ।

प्रश्न 3

(ग) मम ..... केशाः सन्ति । (दश, अष्ट, बहवः)

हल

केशाः गणनातीताः सन्ति, अतः 'बहवः' ।

उत्तर: मम बहवः केशाः सन्ति ।

प्रश्न 4

(घ) मम ..... दन्ताः सन्ति । (चत्वारः, अष्टाविंशतिः, द्वात्रिंशत्)

हल

पूर्णविकसितस्य मानवस्य मुखे द्वात्रिंशत् (32) दन्ताः भवन्ति; अतः उत्तरम् — द्वात्रिंशत्।

उत्तर: द्वात्रिंशत् (32)

प्रश्न 5

(ङ) मम हस्तयोः ..... अङ्गुल्यः सन्ति । (अष्ट, दश, पञ्चदश)

हल

द्वयोः हस्तयोः मिलित्वा दश अङ्गुल्यः भवन्ति ।

उत्तर: मम हस्तयोः दश अङ्गुल्यः सन्ति ।

प्रश्नावली 4 — कोष्ठकात् समुचितं पदं चित्वा उदाहरणानुसारं शरीराङ्गस्य नाम लिखन्तु

प्रश्न 1

यथा- नयनम् – पश्यति । (क) शृणोति – .....। (गुल्फः, चिबुकम्, कर्णः)

हल

श्रवणकार्यं कर्णेन भवति ।

उत्तर: शृणोति – कर्णः ।

प्रश्न 2

(ख) धावति – .....। (पादद्वयम्, हस्तद्वयम्, नयनद्वयम्)

हल

धावनं पादद्वयेन भवति ।

उत्तर: धावति – पादद्वयम् ।

प्रश्न 3

(ग) नमति – ..... । (शिरः, कूर्परः, जङ्घा)

हल

नमनं शिरसा भवति ।

उत्तर: नमति – शिरः ।

प्रश्न 4

(घ) सूचयति – ..... । (अङ्गुली, नखः, चरणः)

हल

सूचनं (निर्देशनम्) अङ्गुल्या भवति ।

उत्तर: सूचयति – अङ्गुली ।

प्रश्न 5

(ङ) लिखति – ..... । (हस्तः, मणिबन्धः, कटिः)

हल

लेखनं हस्तेन भवति ।

उत्तर: लिखति – हस्तः ।

प्रश्नावली 5 — पट्टिकातः शब्दान् चित्वा यथायोग्यं गणेषु लिखन्तु

प्रश्न 1

पट्टिकातः शब्दान् चित्वा यथायोग्यं गणेषु लिखन्तु । (नासिका, मणिबन्धः, चिबुकम्, कूर्परः, हस्तः, मणिबन्धः, कपोलः, भुजः, ललाटम्, स्कन्धः, जङ्घा, नयनम्, जानु, ऊरुः)

हल

पट्टिकायाः शब्दाः स्थानानुसारं त्रिषु गणेषु —

मुखसम्बद्धानि अङ्गानि — नासिका, चिबुकम्, कपोलः, ललाटम्, नयनम्
हस्तसम्बद्धानि अङ्गानि — मणिबन्धः, कूर्परः, हस्तः, भुजः, स्कन्धः
पादसम्बद्धानि अङ्गानि — जङ्घा, जानु, ऊरुः

उत्तर: मुखम् — नासिका, चिबुकम्, कपोलः, ललाटम्, नयनम्; हस्तः — मणिबन्धः, कूर्परः, हस्तः, भुजः, स्कन्धः; पादः — जङ्घा, जानु, ऊरुः

प्रश्नावली 6 — कोष्ठकात् समुचितं पदं चिन्वा वाक्यानि रचयन्तु

प्रश्न 1

(क) अहं ..... गायनं करोमि । (पादेन, नासिकया, मुखेन)

हल

गायनं मुखेन भवति ।

उत्तर: अहं मुखेन गायनं करोमि ।

प्रश्न 2

(ख) अहं ..... धावनं करोमि । (पादाभ्यां, ललाटेन, कूपरेण)

हल

धावनं पादाभ्यां भवति (द्विवचने तृतीया) ।

उत्तर: अहं पादाभ्यां धावनं करोमि ।

प्रश्न 3

(ग) अहं ..... आघ्राणं करोमि । (नखैः, नासिकया, चरणेन)

हल

आघ्राणं (गन्धग्रहणम्) नासिकया भवति ।

उत्तर: अहं नासिकया आघ्राणं करोमि ।

प्रश्न 4

(घ) अहं ..... श्रवणं करोमि । (कर्णाभ्याम्, नासिकया, अङ्गुष्ठैः)

हल

श्रवणं कर्णाभ्यां भवति (द्वयोः कर्णयोः द्विवचने तृतीया) ।

उत्तर: अहं कर्णाभ्याम् श्रवणं करोमि ।

प्रश्न 5

(ङ) अहं ..... भोजनं करोमि । (मुखेन, पादेन, नासिकया)

हल

भोजनं मुखेन भवति ।

उत्तर: अहं मुखेन भोजनं करोमि ।

प्रश्नावली 7 — पट्टिकातः समुचितं शरीराङ्गं चित्वा भगिनी कुत्र किं धरति इति सूचयन्तु

प्रश्न 1

भगिनी ..... पादुकाद्वयं धरति ।

हल

पादुके पादयोः धार्येते ।

उत्तर: भगिनी पादयोः पादुकाद्वयं धरति ।

प्रश्न 2

भगिनी ..... कङ्कणानि धरति ।

हल

कङ्कणानि हस्तयोः धार्यन्ते ।

उत्तर: भगिनी हस्तयोः कङ्कणानि धरति ।

प्रश्न 3

भगिनी ..... मुद्रिका धरति ।

हल

मुद्रिका अङ्गुल्यां धार्यते ।

उत्तर: भगिनी अङ्गुल्यां मुद्रिकां धरति ।

प्रश्न 4

भगिनी ..... घटीयन्त्रं धरति ।

हल

घटीयन्त्रं (करघटी) वामहस्ते धार्यते ।

उत्तर: भगिनी वामहस्ते घटीयन्त्रं धरति ।

प्रश्न 5

भगिनी ..... मालां धरति ।

हल

माला कण्ठे धार्यते ।

उत्तर: भगिनी कण्ठे मालां धरति ।

प्रश्न 6

भगिनी ..... कुण्डलद्वयं धरति ।

हल

कुण्डले कर्णयोः धार्येते ।

उत्तर: भगिनी कर्णयोः कुण्डलद्वयं धरति ।

प्रश्न 7

भगिनी ..... उपनेत्रं धरति ।

हल

उपनेत्रम् (चश्मा) नेत्रयोः धार्यते ।

उत्तर: भगिनी नेत्रयोः उपनेत्रं धरति ।

प्रश्न 8

भगिनी ..... कुङ्कुमं धरति ।

हल

कुङ्कुमम् (बिन्दी) ललाटे धार्यते ।

उत्तर: भगिनी ललाटे कुङ्कुमं धरति ।

प्रश्न 9

भगिनी ..... ओष्ठरागं धरति ।

हल

ओष्ठरागः ओष्ठयोः धार्यते ।

उत्तर: भगिनी ओष्ठयोः ओष्ठरागं धरति ।

प्रश्न 10

भगिनी ..... कज्जलं धरति ।

हल

कज्जलम् (काजल) नयनयोः धार्यते ।

उत्तर: भगिनी नयनयोः कज्जलं धरति ।

प्रश्नावली 8 — वाक्यं शुद्धम् अशुद्धं वा इति सूचयन्तु

प्रश्न 1

(क) अहं कर्णाभ्यां भोजनं करोमि । (शुद्धम् / अशुद्धम्)

हल

भोजनं मुखेन भवति, न तु कर्णाभ्याम् — अतः अशुद्धम् ।

उत्तर: अशुद्धम्

प्रश्न 2

(ख) अहं नासिकाद्वारा श्वासं स्वीकरोमि । (शुद्धम् / अशुद्धम्)

हल

श्वासः नासिकया एव गृह्यते — अतः शुद्धम् ।

उत्तर: शुद्धम्

प्रश्न 3

(ग) अहम् अङ्गुष्ठैः गणनां करोमि । (शुद्धम् / अशुद्धम्)

हल

गणना अङ्गुलीभिः/अङ्गुष्ठैः कर्तुं शक्यते — अतः शुद्धम् ।

उत्तर: शुद्धम्

प्रश्न 4

(घ) अहं नयनाभ्यां श्रवणं करोमि । (शुद्धम् / अशुद्धम्)

हल

श्रवणं कर्णाभ्यां भवति, न तु नयनाभ्याम् — अतः अशुद्धम् ।

उत्तर: अशुद्धम्

प्रश्न 5

(ङ) अहं हस्तेन कार्यं करोमि । (शुद्धम् / अशुद्धम्)

हल

कार्यं हस्तेन भवति — अतः शुद्धम् ।

उत्तर: शुद्धम्

प्रश्नावली गतिविधि — गतिविधि-कार्यम् / परियोजनाकार्यम्

प्रश्न 1

कक्षायां सर्वे छात्राः शिक्षकस्य मार्गदर्शनेन अस्य पाठस्य नाट्याभिनयं कुर्वन्तु ।

हल

एषा कक्षायाः क्रियात्मिका गतिविधिः — शिक्षकस्य मार्गदर्शनेन छात्राः नाट्याभिनयं कुर्वन्तु ।

उत्तर: छात्राः शिक्षकस्य मार्गदर्शनेन स्वयं नाट्याभिनयं कुर्वन्तु ।

प्रश्न 2

योग्यताविस्तरभागे विद्यमानं चित्रं स्फोरकपत्रे रचयित्वा अङ्गानां नामानि लिखन्तु ।

हल

एतत् परियोजनाकार्यम् — छात्राः स्फोरकपत्रे (चार्ट-पेपर) शरीरचित्रं रचयित्वा अङ्गानां संस्कृतनामानि लिखन्तु ।

उत्तर: छात्राः स्वमेव कुर्वन्तु ।

प्रश्नावली अवबोधनम्-1 — पठित-अवबोधनम् — गद्यांशं पठित्वा एकपदेन उत्तरत

प्रश्न 1

(i) माधवः काभ्याम् चलति ?

हल

गद्यांशे 'पादाभ्याम् च चलामि' इति उक्तम् ।

उत्तर: पादाभ्याम्

प्रश्न 2

(ii) माधवः काभ्याम् पश्यति ?

हल

गद्यांशे 'अहम् नेत्राभ्याम् पश्यामि' इति उक्तम् ।

उत्तर: नेत्राभ्याम्

प्रश्न 3

(iii) सः उदरेण पाचनात् किं प्राप्नोति ?

हल

गद्यांशे 'उदरेण पाचनात् शक्तिं प्राप्नोमि' इति उक्तम् ।

उत्तर: शक्तिं

प्रश्न 4

(iv) सर्वाणि अङ्गानि कीदृशानि सन्ति ?

हल

गद्यांशे 'सर्वाणि अङ्गानि मम कृते उपकारकाणि सन्ति' इति उक्तम् ।

उत्तर: उपकारकाणि

प्रश्नावली अवबोधनम्-2 — पूर्णवाक्येन उत्तरत

प्रश्न 1

(i) माधवः मुखेन किम् – किम् करोति ?

हल

गद्यांशे 'मुखेन भाषणं करोमि भोजनं करोमि च' इति उक्तम् ।

उत्तर: माधवः मुखेन भाषणं करोति भोजनं च करोति ।

प्रश्नावली अवबोधनम्-3 — निर्देशानुसारं उत्तरत

प्रश्न 1

(i) 'चलामि' इत्यत्र कः पुरुषः ? (क) प्रथमपुरुषः (ख) मध्यमपुरुषः (ग) उत्तमपुरुषः

हल

'चलामि' इति उत्तमपुरुषस्य एकवचनरूपम् (अहं चलामि)।

उत्तर: (ग) उत्तमपुरुषः

प्रश्न 2

(ii) 'अहम् नेत्राभ्याम् पश्यामि।' अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम् ? (क) पश्यामि (ख) अहम् (ग) नेत्राभ्याम् (घ) माधवः

हल

'पश्यामि' इति क्रियापदम्।

उत्तर: (क) पश्यामि

प्रश्नावली अवबोधनम्-4 — रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत

प्रश्न 1

(i) माधवः स्वप्ने स्वशरीरस्य अङ्गानि दृष्टवान् ।

हल

रेखांकितपदं (स्वशरीरस्य) आधृत्य 'कस्य' इति प्रश्नः ।

उत्तर: माधवः स्वप्ने कस्य अङ्गानि दृष्टवान् ?

प्रश्न 2

(ii) कर्णः स्मितं कृत्वा कथयति ।

हल

कर्तृपदं (कर्णः) आधृत्य 'कः' इति प्रश्नः ।

उत्तर: कः स्मितं कृत्वा कथयति ?

प्रश्न 3

(iii) भवन्तः सबलाः भवन्ति ।

हल

कर्तृपदं (भवन्तः) आधृत्य 'के' इति प्रश्नः ।

उत्तर: के सबलाः भवन्ति ?

प्रश्न 4

(iv) माधवः विचारयति ।

हल

कर्तृपदं (माधवः) आधृत्य 'कः' इति प्रश्नः ।

उत्तर: कः विचारयति ?

प्रश्न 5

(v) सः नेत्राभ्याम् पश्यति ।

हल

करणपदं (नेत्राभ्याम्) आधृत्य 'काभ्याम्' इति प्रश्नः ।

उत्तर: सः काभ्याम् पश्यति ?

प्रश्नावली अवबोधनम्-5 — कोष्ठकात् समुचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत

प्रश्न 1

कोष्ठकम् — (द्वौ, पादाभ्याम्, नेत्रेण, मुखेन, एका, नेत्राभ्याम्) । (i) मोहनः ..... काणः अस्ति ।

हल

काणः एकेन नेत्रेण हीनः भवति, अतः करणे 'नेत्रेण' ।

उत्तर: नेत्रेण

प्रश्न 2

(ii) नायकः ..... अन्धः अस्ति ।

हल

अन्धः द्वाभ्यां नेत्राभ्यां हीनः भवति, अतः 'नेत्राभ्याम्' ।

उत्तर: नेत्राभ्याम्

प्रश्न 3

(iii) नरस्य ..... कर्णौ स्तः ।

हल

कर्णौ द्वौ भवतः (द्विवचनम्) ।

उत्तर: द्वौ

प्रश्न 4

(iv) मुखे ..... नासिका भवति ।

हल

नासिका एका एव भवति ।

उत्तर: एका

प्रश्न 5

(v) नरः ..... जलं पिबति ।

हल

जलपानं मुखेन भवति ।

उत्तर: मुखेन

प्रश्न 6

(vi) अहम् ..... चलामि ।

हल

चलनं पादाभ्यां भवति ।

उत्तर: पादाभ्याम्

प्रश्नावली अवबोधनम्-6 — पर्यायपदान् समुचितं मेलयत

प्रश्न 1

पर्यायपदान् समुचितं मेलयत ।

हल

प्रदत्तानां शरीराङ्गवाचकशब्दानां पर्यायपदैः सह मेलनं कार्यम् (यथा — नयनम् = नेत्रम्/चक्षुः, मुखम् = आननम्/वदनम्, पादः = चरणः, कर्णः = श्रोत्रम् इत्यादि) । पुस्तके प्रदत्तानुसारं मेलनं कुर्वन्तु ।

उत्तर: छात्राः पुस्तके प्रदत्तान् पर्यायपदान् समुचितं मेलयन्तु ।